

Ahmet İŞLEYEN (*)

‘CEDİTÇİ’ BİR AYDIN GÖZÜYLE ÇAĞDAŞ MESELELER: MUSA CÂRULLAH BİGİYEF ÖRNEĞİ

öz

Bu çalışmada Musa Cârullah Bigiyef’in Kur’an anlayışı ve yorum yöntemi ele alınmıştır. Cârullah’ın anlayışında Kur’an, Müslümanları uyandırabilmenin en büyük aracıdır. Kur’an’da her meselenin halli için çözümler mevcuttur. Zira Kur’an tüm zamanlar için inzal olunmuştur ve Kur’an’ın hiç bir harfi hikmetsiz değildir. Örneğin din ve vicdan hürriyeti, hoşgörü, kadın hakları gibi kimi çağdaş sorunlarla ilgili çözümler Kur’an’da vardır. O, bütün gayretiyle Kur’an’ın bugüne ve yarına hitap ettiğini göstermeye çalışmış; Kur’an ve modern durum arasında bir bakıma uzlaştırma çabası içerisine girmiştir. Bu da onu te’vile yöneltmiştir. Kısacası zor bir dönemde yaşamış olan Musa Cârullah’ın Kur’an anlayışının şekillenmesinde yaşadığı dönemin belirgin bir etkisi olmuştur.

anahtar kelimeler

Musa Cârullah, modern durum, literal anlam, i’caz, evrensellik.

abstract

Contemporary Issues from Perspective of an ‘Modernist’ Intellectual: The Case of Musa Carullah Bigiyef

In this study, Musa Cârullah Bigiyef’ s understanding of Qur’an and his interpretation method of Qur’an are discussed. According to Cârullah the Qur’an, Muslims wake up knowing that the greatest tool. There are solutions for the settlement of every issue in the Qur’an. Because the Qur’an was sent for all times and wisdom but Qur’an is not a letter at all. For example, freedom of religion and conscience, tolerance, women’s rights, such as found in some solutions to contemporary problems is in the Qur’an. He tried to show that all the effort, the Qur’an addressed today and tomorrow and he entered into an effort to reconcile between the Qur’an and the modern state. This led to misinterpret it. In short, lived in a difficult period of his period in shaping the understanding of the Qur’an as a significant impact.

keywords

Musa Cârullah, the modern state, the word external meanings, concision, universality.

Giriş

Özellikle 19. y.y.’ın sonlarından itibaren Müslüman aydınlar İslam dünyasındaki çöküşün, geri kalmışlığın sebebini, Batıyı üstük kılan ve Müslümanları çağın medeniyet yarışından alıkoyan sebepleri, tekrar ayağa kalkmanın, yeniden güçlü hale gelmenin yollarını araştırmışlar ve bu çerçevede bazı çözüm önerileri geliştirmişlerdir (Cârullah 1910: 39, 65). Sonuçta birçok Müslüman aydın, İslâm dünyasının çöküşünün asıl sebebini Kur’an’dan uzaklaşmak olduğuna inanmış, dolayısıyla da Kur’an’ın tek kurtarıcı olduğu sonucuna varmıştır. Onlara göre Kur’an eğer gereği gibi algılanır, onun rehberliğinden gereği gibi faydalanılırsa sorunlarımızın birçoğu kendiliğinden halledilmiş olacaktır (Baljon 1994: 149).

Diğer yandan bu tür anlayışlar adeta bir refleks halinde savunmacı bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir. Buna göre geri kalmışlığın sebebi İslâm değil, onu uygulamayan, anlamayan Müslümanlardır. Çünkü İslâm sadece bir din değil aynı zamanda hukukî, politik, ekonomik ve sosyal bir sistemdir. Bu sebeple İslâm’ın örneğin, bilime ilerleme alanı bırakmadığı doğru değildir. Çünkü Kur’an yalnızca tabiatı araştırmayı teşvikle kalmamış, insanoğlunun yüzyıllar sonra ancak ulaşabildiği bilimsel sonuçları da daha o günden tasdik etmiştir.

Yukarıdaki yaklaşım tarzı ile birçok İslâmî mesele gözden geçirilmiş; modern bilimin verileri ile bazı ayetler açıklanmaya çalışılmış; sosyal hayatla ilgili

hususlar da modern durum göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Bu meyanda özellikle taklide savaş açılmış, İslâm'ın akla ve hür düşünceye ne kadar önem verdiği üzerinde durularak mucize ve kader konusu gibi meseleler bu bakış açısıyla yeniden ele alınmıştır. Dinî hürriyet, insan hakları, kadınların statüsü, tesettür, çok kadınla evlilik ve miras gibi konular modern dünyanın beklentisine uygun olarak yorumlanmaya gayret edilmiştir (Sıddıkî 1990: 215, 216, 220, 223; Baljon 1994: 113, 124).

1. Musa Cârullah ve Modern Durum

Musa Cârullah, yaşadığı dönemde, Müslümanlarla ilgili sorunlarla yüz yüze kalmış ve sorunlara cevap bulmaya gayret etmiş aydınlardan biridir. O, esaret altında yaşayan, bağımsızlık mücadelesi veren; coğrafi açıdan farklı kültürlerle (Rusya'nın hâkim olduğu bir bölgede) yaşamak durumunda kalan; siyasi, ekonomik, kültürel pek çok alanda modern dünyaya göre geri kalmış olan bir toplumun düşünen bir üyesidir. Tabii olarak içinde yaşadığı bu toplumun sorunlarıyla hemhal olmuştur. Örneğin o, yaşadığı bölge yıllarca siyasî, askerî ve kültürel olarak Rus istilasına maruz kalmış bir bölge olduğundan bağımsızlık ile ilgili sorunlara çözüm aramış ve Kazan Türklerinin geleceği ile ilgili çalışmaların birçoğunda etkin olarak yer almıştır (Taymas 1966: 211-213; Cârullah 1997: V).

Cârullah, kölelik, kadınların mirastaki payları, şahitlik, aile reisliği, tesettür, aklın önemi, bilimsel gelişme gibi çağdaş meselelerle ilgilenmiş, bu meselelerle ilgili Kur'anî değerlendirmeler yapmıştır. Çünkü modern dünyada bu gibi meseleler gündemdedir. Cârullah da söz konusu konularda İslam'ın çağa uygun cevaplarının olduğunu savunmuş ve bunun için naklî ve akli deliller getirmeye gayret etmiştir. Yine o, bilimin atılım yaptığı bir dünyada, İslam'daki aklın önemi üzerinde ısrarla durmuş ve 'hür akıl her hakikatin mizanıdır' demiş, Kur'an'ın fikir hürriyetine büyük önem verdiğini, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Kur'an'a nispetle okyanustan bir katre olduğunu (Cârullah 1999: 4), İslam'ın ilk asırlarındaki ilmi çalışmaların buna delil olduğunu söylemiştir. Ona göre Müslümanların tevekkülü yanlış anlamaları, kaza ve kaderi yanlış yorumlamaları, fikir hürriyetine ve eğitime önem vermemeleri gibi sebeplerle bugün, İslâm milleti miskinlik, fakirlik, esirlik ve kölelik yollarına düşmüştür (Cârullah 1975: 230). O halde Müslümanların kâinat kitabına ve Kur'an'a iyi bakmaları ve ikisini de ihmal etmemeleri gerekmektedir. Çünkü netice itibari ile onun anlayışında modern durum ile Kur'an hükümleri arasında herhangi bir çatışma ve uyumsuzluk yoktur (Cârullah 2000: 119-120).

2. Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı

"Kur'an'ı Anlamak", en geniş manasıyla gerekli ön bilgileri edindikten sonra Kur'an metninin ne dediğini ve ne demek istediğini anlama faaliyetidir. Yani

Kur'an'ın yorumlanması faaliyetidir. Her yorum aslında bir değer biçme olduğuna göre Kur'an'ın ne olduğu, neleri ihtiva ettiği, nasıl bir iradenin ürünü olduğu ve neyi hedeflediği gibi hususlar, yorumcunun Kur'an'a bakışını belirleyerek Kur'an anlayışını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle önce Kur'an anlayışımız oluşmakta ve buna uygun olarak da yorumlarımız şekillenmektedir.

Musa Cârullah'ın düşünce dünyasında Kur'an'ın yeri ne idi? Âlem-i İslâm'da bir inkılap yapmayı hedefleyen Cârullah, acaba bu hedefi gerçekleştirebilmek için Kur'an'a nasıl müracaat etmişti? Yaşadığı dönemin zorlu şartlarında, problemlerin çözümünde, Müslümanları yeniden uyandırmada Kur'an ne şekilde etkili olabilirdi?" gibi sorular, kendisini Müslümanların sorunlarını çözmeye, onları içinde buldukları kötü durumdan kurtarmaya adanmış biri olan Cârullah'ın Kur'an'ı nasıl anladığına dair bilgiler verecektir.

2.1. Kur'an'ın özellikleri:

Her Müslüman gibi Cârullah da, Kur'an'ı birinci asıl olarak kabul etmekte ve onu diğer kaynaklardan üstün tutmaktadır. Kur'an'ı, şeriatın aslı, ümmetin dayanağı, hikmetin kaynağı, aklın ışığı ve fikirlerin nuru olarak kabul eden Cârullah'a göre Kur'an'ın özellikleri şunlardır:

- 1-Kur'an'ın bütün ayetleri kesindir.
- 2-Kur'an'ın bütün ayetleri aklî hükümlere uygundur.
- 3-Bütün ayetler ümmetlerin maslahatına uygundur.
- 4-Bütün ayetler geneldir. Herhangi bir sınırlandırmaya maruz kalmamıştır.
- 5- Kur'an'ın bütün ayetleri herkesin kabul edebileceği şekilde aklîdir.
- 6-Her ümmetin anlayabileceği kadar kolaydır.
- 7-Tamamı muhkem, sabit ve sağlamdır, hiçbiri zail olmaz.
- 8- Kur'an ayetlerinden hiçbiri mensuh değildir. Her birinin hükmü, güneş semada kaldıkça bakidir.
- 9- Her ayet, amel etmeyi zorunlu kılacak hüküm içerir.
- 10- Teorik konularda aklî deliller, sosyal konularda içtimai deliller, ahlaki ve hukukî meselelerde ta'lim ve teklif kaideleri bütün ümmet için bağlayıcı hüküm ifade eden kati delillerdir.
- 11- Kur'an'ın bütün ayetleri açıktır. Herhangi bir kapalılık ve karışıklık söz konusu değildir.
- 12- Allah kendi kitabını her türlü batıl şeyden tenzih etmiştir. Herhangi bir ayetin, Allah'ın fiili ve hikmeti ile çeliştiğini söylemek imkânsızdır. Kur'an ifadeleri her türlü galat, gaflet ve unutmadan münezzehtir (Cârullah 2000: 103).

2.2. Kur'an'ın 'Kelamullah' Oluşu:

Kanaatimizce Cârullah'ın yorumlarının merkezinde Kur'an'ın kelamullah oluşu yer almaktadır. Zira o, bu özelliğinden hareketle Kur'an'ın, mu'ciz bir kelam olduğunu, her şart ve zamanda uygulanabilir bir kitap olduğunu düşünmektedir.

Buna göre Mushaf-ı şerifteki her şey Kur'an'dır. Kur'an'ın tamamı Allah'ın kelamıdır ve Hz. Muhammed (s.a.v) onu, Alîm ve Hakîm olan Allah katından almıştır. Kur'an, Allah'ın ilmi ezelisinde, Levh-i Mahfuz'da, Cebrail'in kalbinde ve dilinde, Hz. peygamberin kalbinde ve dilinde, ilim ehlinin hafızasında, sahi-fe, levha ve Mushaflarda Allah'ın kelamıdır. Kur'an, 'kelam' olarak Allah'ın zâtî sıfatlarından ve mahluk değildir; gaybi ve ezeldir. Hem manası hem de lafzı Allah'tandır. Dolayısıyla Kur'an, sıradan cümlelerden ibaret değildir. Bu yüzden de onun her bir harfi, cümlesi her yönden bütün özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Cârullah 1997: 63. 142. Mad.). Cârullah'ın bu yaklaşım tarzı 'her ayet, amel edilmeyi gerektirir' şeklindeki anlayışı da beraberinde getirmiş bu da kimi zaman ayetlerin lafzlara bağlı kalınarak yorumlamasının yolunu açmıştır.

2.3. Kur'an'ın i'cazı:

Cârullah'a göre Kur'an'ın kelamullah oluşunun bir göstergesi de onun mu'ciz bir kelam oluşudur. O birçok yorumunda Kur'an'ın bu özelliğinden oldukça fazla yararlanmıştı. Ona göre;

Kur'an nazmı, kapsamlı olma, hata ve gafletten korunmuş olma gibi edebî özellikler açısından son derece belîğ olmasının yanı sıra asıl i'caza konu olan yönü; asırlarca, beşer aklının ihmal ettiği gerçekleri keşfedip ortaya çıkarması; kör gözleri, sağır kulakları ve örtülü gönülleri açıp insanlık âlemine ruh vermesi; doğru yolu gösterip Hak öğretileri ve güzel bir şeriatı ortaya koyması ve de camiliğiyle, ihata-sıyla, hem olabilecek ihtimallerden hem de bulunabilecek hallerden gafletsizliğiyledir (Cârullah 2000: 108).

Cârullah'a ait bu cümle, onun Kur'an'ın hitabının, her çağda her şart ve zeminde tüm insanları kapsadığı şeklindeki görüşünün bir uzantısıdır. Ona göre Kur'an bütün ümmetlerin maslahatına uygundur. Bu sebeple de ayetler hayatın şartları göz önüne alınarak tefsir edilmelidir. Meselâ o, boşanma meselesinde, nikâhın gaye ve faydalarının ortadan kalkması, eşlerin her ikisi için de boşanma mazereti sayılabileceğini belirtir ve her halde boşanma meselelerini sadece kanunların lafzî yorumu yahut fıkıh kitaplarının faraziyeleriyle değil de, ailenin durumuna ve hayatın şartlarına göre çözüme bağlamanın daha makul bir tedbir olabileceğini savunur (Cârullah 1999: 96, 98).

2.4. Kur'an'ın Te'vili:

Kur'an'ın hayatın şartlarına göre yorumlanmasını savunan Cârullah'a göre Kur'an'ın te'vili kaçınılmazdır. Ona göre te'vil, Kelamcıların ve Mutasavvıfların olmak üzere iki şekilde olur. Ayetlerin zahiri anlamlarının dikkate alınmadığı Kelamcı te'vil anlayışında, gerçek anlam (zahiri anlam) ortada yoktur. Mutasavvıfların te'vilinde ise ayetin gerçek anlamı hesaba katılarak, ikinci bir manaya ulaşılmaktadır. Bu te'vilde gerçek anlamdan uzaklaşmamakta, tam aksine ayetin gerçek anlamının yardımcıyla ikinci bir mana elde edilmektedir (Mustafa Sabri 1996: 356-357).

Cârullah, te'vilin bu ikinci anlamın kabul etmekte ve Kelamcı te'vil anlayışına şiddetle karşı çıkmaktadır. Kelamcıların zahiri anlamla yetinmeyerek, bir takım takdirler yapmasını "Ayet(te anlatılmak istenen şey) tam değildi, benim verdiğim mana ile tamamlandı" demek olduğunu belirterek bunun Kur'an'a yapılmış bir edepsizlik olacağını ifade etmektedir (Cârullah 1996: 357).

Ancak, Cârullah'ın eleştirdiği Kelamcı te'vil anlayışına benzer pek çok yorumlar yaptığını belirtmeliyiz. O, bazı ayetleri yorumlarken, zahiri anlamı terk etmiş ve ancak zorlama ile elde edilebilecek anlamlar vermiştir. Onun bu tutumunun sebebi Kur'an'ın hükümlerinin akla, bilime kısaca modern dünyanın kabullerine aykırı olmadığını gösterebilmektir. Bir başka ifade ile o, Kur'an'da muhtemel tüm hallerle ilgili ayetlerin var olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce sayesinde ki o, Kur'an ile çağdaş durumu uzlaştırıcı yorumlar yapabilmıştır.

3. Musa Cârullah'ın Çağdaş Meselelere Bakışı

Cârullah, yaşadığı dönemde tartışılan ve günümüzde de tartışılmaya devam edilen bazı çağdaş meseleler hakkında yorumlar yapmış ve çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bu meselelerden kimi kadınların konumu ile kimi dini hürriyet ile kimi de Kur'an'ın evrenselliği ile ilgilidir.

3.1. Kadınların Konumu:

Cârullah, kadınlara hak ettikleri değerin verilmediği kanaatinde. Buna sebep olarak da bazı ayet ve hadislerin örf ve adetlerin tesiriyle yanlış yorumlanmasını göstermektedir. "Hatunları yani anaları dîn bir millet hiçbir vakit büyük olmaz" diyen Cârullah'a göre ilmî, içtimaî ve siyâsî sükûtumuzun en büyük sebebi, milletin anası olan kadını layık olmadığı bir dereceye indirmemizdir. Oysa her milletin hatun kızı o milletin önünde olmalıdır. Çünkü 'hatun sefil olursa ümmet rezil olur. Hatun dîn olursa ümmet zebûn olur.'(Cârullah 1912a: 72-76).

Cârullah, konu ile ilgili "*Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi malla-*

rından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar..." (Nisâ suresi, 34.) ayetini modern duruma uygun bir şekilde yorumlamıştır.

Aile reisi erkektir. Ancak bu reislik, ataların velayeti gibi nazardır. Bir başka ifade ile erkeğin reisliği nazari esaslara, şefkat ve merhamet esaslarına göredir. Bu reislikte hâkimlik unsuru değil, hadimlik unsuru galiptir. Nisâ 34. ayette belirtilen erkeğin kadınlar üzerine "kavvam" olmasının manası erkeklerin hizmet eden idareci olmasıdır. Kur'an, ailenin nafakasını ve hayatın bütün yüklerini erkeklere yükleyerek onu ailenin 'kavvâm'ı yani (hizmet eden) idarecisi yapmıştır. O halde *"Erkeklerin kadınlara bir derece üstünlüğü vardır."* (Bakara suresi, 228.) ayetinin anlamı *"Erkekler kadınlar üzerinde kavvamdır."* (Nisâ suresi, 34.) ayetiyle açıklanmış olmaktadır. Bu durumda Bakara 228. ayetin anlamı "Erkeklerin (sorumluluk bakımından) kadınlara bir derece üstünlüğü vardır" şeklinde olur ki bu anlam aslında kadınların lehinedir. Yoksa "(kadınlar için) vazifelerine denk haklar vardır." (Bakara suresi, 228.) ayetine göre kadınlar erkeklerle eşit haklara sahiptirler (Cârullah 1999: 78).

3.2. Çok eşlilik:

Cârullah, çok eşlilikle ilgili ayeti (Nisâ suresi, 3.), sebab-i nüzul ile ilgili rivayetlere bağlı kalmadan, konuyu özellikle Kur'an'ın i'cazı çerçevesinde yorumlamaya çalışmıştır. Esasen onun bu konuda da modern durumu esas aldığı görülmektedir.

Hz. Aişe ayetin sebab-i nüzulünü şu şekilde açıklamıştır: "Bu ayet (Nisâ suresi, 3.) ayeti şunun hakkında indi ki, bir erkeğin yanında yetim bir kız olur ve bu erkek onun velisi ve mirasçısı bulunur. Yetim kızın malı var, fakat o erkekten başka onu koruyacak ve evlenmesi için yol gösterecek bir velisi de yoktur. İşte biricik velisi olan bu erkek, malına tamah ederek, malına ortak olmak için onu kimse ile evlendirmez, evlenmesine engel olur, zarar verir ve birlikte yaşayıp hoş geçinmez. Bundan dolayı Allah Teala buyurdu ki: 'Size neler helal kıldım bak ve kendisine zarar vereceğin şu yetim kızı bırak' diyor." İbn Abbas, Mücahid, İkrime Said ibn Cübeyr gibi alimler ve pek çok müfessir de bu rivayeti esas alarak yorum yapmışlardır (Taberi 1119: VII, 531). Söz konusu ayetin meali şu şekildedir:

"Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur." (Nisâ suresi, 3.)

Cârullah'a göre bu ayette tek evlilik esas olmakla beraber zaruret durumunda, bir ruhsat olarak çok evliliğe izin verilmiştir. Nisâ 3. ayette belirtilen husus budur. Ayetteki "yetimler" ifadesi, Kur'an'ın, sevgi ve saygı yönüyle erkek-

lerin hatunlara nispetini, ebeveynin çocuklarına nispeti gibi kabul ettiğinden, dul kalmış kadınlar demektir. Nitekim bu husus Nisâ 127. ayette “*Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: “Onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor.” Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere âdil davranmanıza dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor. Ne hayır yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir.”* ifadede edilmiştir. Çok eşlilik dul kalmış, aciz durumda olan, hukuku, ihtiyaçları ve saygınlıkları tehlikeye girecek olan kadınları bu gibi zor durumlardan kurtarmaya yönelik tedbirlerden biridir. Diğer yandan ayetteki hitap herkese yönelik olsa da aslında bu, farz-ı kifayedir ve birilerinin yerine getirmesi durumunda zorunluluk diğerlerinden düşer. O halde ayetin asıl manası şöyledir: “Dul kalan kadınlardan iki, üç ve dört hatun olmak suretiyle de olsa, çaresiz kalmış dul hatunların hak ve ihtiyaçlarını temin ediniz.” (Cârullah 1999: 69-70).

Meseleyi Kur’an’ın i’cazı açısından da ele alan Cârullah’a göre Kur’an’da çok evliliğin cevazı hususunda herhangi bir ibare yoktur. Nisâ 3. ayet de bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Şayet bu ayet çok eşliliğin helalliyi ile ilgili olsaydı, bir şarta bağlı olarak zikredilmezdi. Çünkü helallik mutlaktır. Diğer yandan ayette, ikişer, üçer ve dörder olarak bir dağıtımdan söz etmek imkân dışı olurdu. Çünkü ümmetin her ferdinin, ikişer ikişer, üçer üçer ve dörder dörder hatun alması imkânsızdır. Bu, mu’ciz olan Kur’an’ın ayetlerinin manalarını imkânsız olan şeylere hamlettiği anlamına gelir. Ayrıca bu ayet, çok eşliliğin helalliyi ile ilgili olsaydı, “hoşunuza gittiği müddetçe” cümlesiyle “ikişer, üçer ve dörder” cümlesi arasında bir bağlantının olmaması gerekirdi. Çünkü çok eşliliğin, hayata güzellik vermesi milyonda bir ihtimaldir. O halde ayetteki “hoşuna gitme” ifadesi boşa değildir. Cârullah şöyle der:

Aile hayatı gibi toplumsal yönden önemi büyük bir meseleyi, cüz’i meselelerin birine fer’ kılarak açıklamak Kur’an’ın i’cazına uygun bir üslûb değildir. Bu sebepten dolayı, Nisâ 3. ayetteki “فَإِنْ جُفْتُمْ إِلَّا تَعْدِلُوا فَوَاجِدَةً” ibaresinde "ف" nin kullanılması, tek eşliliğin helal olmadığını gösterir. Çünkü adalet olmadığı takdirde tek eşle evliliğin gereği mutlak ve umumi bir ifadedir. Dolayısıyla burada "و" yerine "ف" kullanılsa idi ya da başka bir ayette böylesine önemli bir konuya açıklık getirilse idi bu ayet tek eşliliğin helalliyi ile ilgili bir delil olabilirdi. Zira ancak böylesi bir ifade tarzı, Kur’an’ın i’cazına uygun düşer.” (Cârullah 1999: 70-71).

3.3. Kadınların Şahitliğı:

Cârullah, erkeğin kadından üstün olduğunu; çünkü kadının aklının eksik olduğunu ve bundan dolayı da şahitlikte erkeğe nazaran yarım kabul edilmesi

gerektiğini ifade eden görüşü reddetmiştir. Ona göre kadınların şahitlikleri ile ilgili ayet de bu yanlış bir anlayışla ve sanki kadınların erkeklere nazaran bir eksiklikleri varmış gibi yorumlanmıştır. Söz konusu ayetin meali şu şekildedir:

"...Eğer borçlu, akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğersinin ona hatırlatması içindir..." (Bakara suresi, 282.)

Cârullah'a göre Kur'an'da belirtilen bu husus, kadınların zayıflıkları ya da akıllarının ve ilimlerinin eksikliği değildir. Çünkü öyle olsaydı, hadis rivayeti gibi bütün ümmeti ilgilendiren önemli bir hususta onlara güvenilmezdi. Hâlbuki durum böyle değildir. O halde Kur'an'da belirtilen, şahitlik hususunda şöyle düşünmek daha doğrudur:

- Rivayet hususunda, kadınların ehil olduğu icma' ile sabit olduğuna göre şahitlik hususunda da ehliyetlerinin tam olması gerekir.
- Kadınlar, erkekler kadar şahitlik hususunda ehil olmalarına karşın, onlar mahkemelere çağrılmak, hâkimler huzurunda konuşTURULMAK gibi külfetlerden muaf tutulmuşlardır.
- Camilerde, medreselerde ve ilim meclislerinde ifade ve istifade hallerinde bulunmak cihetiyle, rivayet şerefli bir vazifedir. Ancak şahitler mahkemelerde, hâkimlerin huzurunda birbirlerine hasım olan iki tarafın büyük davalarına, kavga ve münakaşalarına katılmak durumunda oldukları için Kur'an, hatunları şahitlik vazifelerinden azat etmiş olabilir. Bu onlara gösterilen hürmettir, eksiklik değil fazlalıktır.
- Hadlerde, cezalar uygulanırken, hatunlara şahitlik kasvetlerinden uzak tutulmak suretiyle saygı gösterilmesi, hatunların şereflerine güzel bir ilavedir. Kur'an, hatunların kalplerinin hiçbir surette merhametten hali kalmayacağı ilkesinden hareketle onları bu tür hitaplardan uzak tutmuştur.

Sonuç olarak Cârullah'a göre Bakara suresi 282. ayetteki belirtilen husus şahadet değil, istişhattır. Yani ayetin konusu kadının şahitlik yapıp yapmayacağı değil, mahkemeye çağırılıp çağırılmayacağı ile ilgilidir (Cârullah 1999: 102-104).

3.4. Kadınların Mirastan Aldığı Pay:

Cârullah, miras hisselerindeki farklılığın kesin olduğu kanaatindedir. Ona göre sosyal adalet de bunu gerektirir. Bu nedenle hukukî açıdan eşitlik, miras dağıtımında da eşitliği gerektirmez. Miras dağıtımında ihtiyaçları esas alan Cârullah "aslında sosyal hayatın nizamı ve esasları değişirse, erkeklerin ve kadın-

ların bütün vazifeleri ve bu vazifelerine uygun ihtiyaçları değişikliğe uğrarsa, bu takdirde kadınlara mirastan erkekler kadar yahut erkeklerden daha fazla pay verilebilir” demektedir. Bu nedenle o *“Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder...”* (Nisâ suresi, 11.) ayetini bu bakışla yorumlanmasının gerektiği görüşündedir. Cârullah bu hususta, kadınlarla ilgili diğer yorumları ile tutarlı bir tutum sergilemiştir.

Ona göre eğer *“Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur...”* (Nisâ suresi, 34.) ayetindeki aile sistemi esas alınacaksa, bu durumda erkeklerin mirastaki hakları ya ikide bir ya da dörtte bir; kadınların hakları ise ya dörtte bir ya da sekizde bir olmalıdır.

Kısacası o, farklı vazifelere göre ihtiyaçlar da farklılık arz ederse mirastan alınacak payların da farklı olması gerektiğini, farklı ihtiyaçlara rağmen eşit pay dağıtımının adalet değil zulüm olacağını ifade etmektedir. Ona göre bu hususta erkek ile kadın arasında bir fark yoktur. Yani hukuk önünde, mülkiyet hakları açısından, herkes eşittir. Ancak mülkiyet paylaşımı her yerde farklılık arz eder. Nitekim Nisâ 32. ayette *“Erkeklerin de kazandıklarından payları vardır, kadınların da kazandıklarından payları vardır...”* buyularak bu hususa işaret edilmiştir (Cârullah 1999: 97- 97).

3.5. Yüz Perdesi:

Cârullah, yüz perdesi ile ilgili yorumlarında Arap örf ve dilinden yararlanarak, Araplar tarafından kullanılan burku’, kına’, nikap, lifam, hımar, nasif, mikne’a ve cilbâb denilen giysilerin nasıl giysiler olduğunu açıklamıştır (Cârullah 1999: 35). O, bu açıklamalardan sonra Nur suresi 31. ayette geçen ‘humur’ kelimesi ile Ahzâb suresi 59. ayette yer alan ‘cilbâb’ kelimelerinin yüz perdesi olamayacağı sonucuna varmıştır.

Cârullah, *“Mü’min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini (humur’u) ta yakalarının üzerine kadar salsınlar...”* (Nur suresi, 31.) ayetindeki başörtüsünün (humur), kadınların başlarını ve boyunlarını örten bir örtü olduğunu ifade etmektedir. Zira o, hımar’ın (çoğulu humur) yüzü örtmeyen, başı ve boynu örten bir örtü olduğunu belirtmiştir. Buna göre örtülmesi emredilen kısım, el ve yüz dışındaki organlardır. Cârullah’a göre *“Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin hanımlarına, dış örtülerini (cilbâb) üstlerine almalarını söyle. Onların tanınmaması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah başışlayandır, esirgeyendir”* (Ahzâb suresi, 59.) ayetindeki ‘cilbâb’tan kasıt da hatunların başlarını, boyunlarını ve göğüslerini örten bir örtüdür. Çünkü cilbâb, baştan aşağı her tarafı örten ve yüzün açık bırakıldığı örtü şeklidir. Sonuç olarak Cârullah’a göre Kur’an, Arapların

güzel bir âdeti olan yüz örtüsünü neshedip kaldırmamış ancak emretmemiştir de (Cârullah 1999: 35-37).

3.6. Kölelik:

Cârullah'a göre kölelik insanlığın bir günahıdır. İnsanlığın başlangıcından bu yana hatta insanların hükmetme duygusu sebebiyle yakın bir zamana kadar, hemen her millette var olagelmış sosyal bir gerçekliktir. Ancak bunda semavî dinlerin hükümlerinin bir etkisi yoktur. Kölelik, kuvvetin etkisiyle, hükmetme duygusunun yardımıyla ve de insanların yaptığı kanunlarla var olagelmış bir günahtır. Birçok milletin şeriatında, bu arada İbrahim şeriatında ve Yahudi şeriatında da kölelikle ilgili kanunlar vardır. Cârullah'a göre bu hal İslâmiyet'in doğuşuna kadar devam etmiştir. Yani kölelik günahı bütün dünyada özellikle de medeniyetten uzak, vahşette ise ileride olan Arabistan yarımadasında kökleşmiş durumda iken İslâmiyet'in zuhuru ile sona ermiştir.

Cârullah, İslâmiyet'in her ne şekilde olursa olsun köleliği kaldırdığını belirttikten sonra fakihler ile olan ihtilafın sadece savaş esirleri ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Zira ona göre fakihler de savaş dışında köle edinmenin kesinlikle caiz olmadığı görüşündedir. Ancak Cârullah savaş durumunda da köleliğin caiz olmadığını savunmaktadır. Bu konuda direk ve dolaylı tüm ayetleri, konuyla ilgili hadisleri, fıkıh ve tefsir kitaplarını incelediğini ancak köleliğin cevazına ilişkin hiçbir harfin bulunmadığını iddia etmiştir.

Cârullah kölelikle ilgili ayetleri sıralayarak şu şekilde yorumlamıştır:

1. *"Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz..."* (Enfâl suresi, 67.)

Cârullah'a göre bu ayet, henüz İslâmiyet'in güçlü olmadığı bir dönemde nazil olduğundan, hem esir alma hem de esirleri salıverme anlamına geldiği görüşündedir. Bu yüzden ayetten esir edinmenin yasaklılığını anlamanın daha doğru olacağı kanaatindedir.

2. *"...küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."* (Tevbe suresi, 29.)

Bu ayete göre de 'istirkak' (esir edinme) caiz değildir. Çünkü bu ayet, açıkça cizye alınması ile ilgilidir.

3. *"Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* (Tevbe suresi, 5.)

4. *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere söyle: Eğer Allah, kalplerinizde (iman, ihlâs, iyi niyet gibi) bir hayır (olduğunu) bilirse, sizden alınan fidyeden*

daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Enfâl suresi,70.)

Cârullah’a göre bu iki ayette söz konusu olan, köleleştirilmiş esirler değil, fidiye mukabilinde serbest bırakılacak savaş esirleridir. Zaten ona göre yukarıda geçen Enfâl suresi 70. ayetin devamı olan “*Eğer sana hainlik etmek isterlerse, (bil ki) onlar daha önce Allah’a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı (sana) imkân vermişti. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Enfâl suresi, 71.)* ifadesi de bu görüşü teyit etmektedir. Çünkü sonraki ayette, serbest bırakıldıktan sonra, hıyanet edip tekrar Müslümanlara saldıranlardan bahsedilmektedir ki bu Enfâl 70. ayetteki söz konusu esirlerin, serbest bırakıldıklarını gösterir.

5. “*(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde başı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidiye karşılığı saliverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur... “ (Muhammed suresi, 4.)*

Cârullah’a göre bu ayet, Enfâl suresi, 67. ayetten sonra indiğinden esirleri, köleleştirmeyi veya alkoymayı neshetmiştir. Çünkü bu ayetin indiği dönemde Müslümanlar artık güçlenmişler ve bu sebeple de evvelki uygulama değişmiştir. Daha önce siyaset gereği esirleri serbest bırakmak yasak iken artık buna gerek duyulmamış ve bu hüküm neshedilmiştir. Bir başka neshedilen hüküm de esirleri öldürme hükmüdür. Bu ayete göre nihai hüküm, esirleri ya bedelsiz ya da bir bedel karşılığı âzat etmektir (Cârullah 1927: 185-189).

Burada dikkati çekecek husus, Cârullah’ın nesh anlayışı olmalıdır. Zira o, neshin Kur’an’da vuku bulmadığını, tilavet olunan her ayetin muhkem olduğunu ısrarla vurgulayan bir âlimdir. Ona göre Kur’an’ın her ayeti amel edilmeyi gerekli kılar. Bu sebeple neshedildiği iddia edilen bazı ayetlerde nesh değil; umumu tahsis etmek, ‘mutlak’ı takyit etmek, ‘mücmel’i beyan etmek, açıklanmayan bir manayı açıklamak, başka bir ayetin anlamını teyit etmek gibi hususlar söz konusudur. Cârullah’a göre nesh anlayışı ile birçok ayetin delil olabilme özelliğini iskât etmek, adeta Kur’an’ı iptal etmek gibi olur. Ona göre neshin gerçek anlamı, şer’î delillerden biriyle sabit olan bir hükmü kaldırmak ve iptal etmek, anlamındaki nesh’dir. Bu tür nesh ise ancak semavî şeriatlar açısından mümkün olabilir. Çünkü ahvalin, zamanın ve mekânın farklılığı sebebiyle, dinin fer’î konumdaki hükümlerinde değişiklik olması anlamındaki neshin vukuu tarihen sabittir (Cârullah 1975: 129-133).

Ancak Cârullah kölelikle ilgili görüşlerini desteklemek için, nesh ile ilgili görüşlerinin aksine Enfâl suresi 67. ayetin mensuh olduğunu söylemek durumunda kalmış ve Enfâl suresi 67. ayetin, henüz Müslümanların güçsüz olduğu bir dönemde nazil olduğunu, Muhammed suresi 4. ayetin ise Müslümanların

güçlü olduğu bir dönemde nazil olduğunu ifade etmiştir. Hâlbuki ilke olarak bu tür bir neshi kabul etmemektedir. Fakat modern dünyanın kabulleri onu böyle bir yorum yapmaya sevk etmiş görünmektedir.

3.6. İlahi Rahmet'in Umumiliği ve Azabın Ebediliği:

Benim düşünceme göre "Âlemlerin Rabbi Allah Teâla Hazretleri tarafından yeryüzünde halife olmak gibi yüce bir sıfatla şerefliendirilen insanların ahiretteki ebedî bedbahtlıkları merhametlilerin en merhametlisi olan Cenab-ı Hakk'ın sonsuz rahmetine, mutlak hikmet sahibi Allah Hazretlerinin sınırsız hikmetine pek de uygun düşmüyordu. Ahiret hayatındaki nihaysiz zamanlara oranla bir saniye hükmünde olan dünya hayatında tam bir rahat yüzü görmeyen insanoğlunun çoğunluğu, gelecekte ebedî olarak bedbaht olacaksa, merhametlilerin en merhametlisi ve âlemlerin Rabbi olan Allah Teâla Hazretlerinin bu zavallı insanları yaratmaktan maksadı ne idi? İnsanların çoğunluğuna müebbed olarak azap edecekse o zaman Allah Teâla Hazretleri'nin rahmeti, gazabına oranla yok hükmünde olmuyor mu? (Mustafa Sabri 1996'dan: 264).

Yukarıdaki sözleri ile meseleyi nasıl bir ön kabulde değerlendirdiğinin ipuçlarını veren Cârullah, ilahî rahmetle ilgili iddialarını temellendirirken ilgili ayetleri, hadisleri, sahabe ve tabiûnun görüşlerini ve özellikle 'Şeyh-i Ekber' dediği İbn Arabî'nin fikirlerini bu ön kabule uygun olarak yorumlamıştır. Ayrıca Kur'an ve sünnetten başka delil kabul etmediğini belirten Cârullah delillerini sıralarken Kelamcılar gibi tevile başvurmayacağını vurgulamıştır (Mustafa Sabri 1996: 284). Onun bu konudaki temel görüşü; ilahi rahmetin tüm insanları kapsadığı, her ne sebeple olursa olsun tüm insanların bu rahmetin kapsamına dâhil olacağı ve bu nedenle de cehennem azabının ebedî olamayacağıdır. Yaşadığı bölgede (Rusya'nın hâkim olduğu bölgede) farklı dini inançların mevcudiyeti ve modern dünyada dinî ve fikrî hürriyet gibi değerlerin önem kazanması vb. sebepler onu bu meselede yorum yapmaya sevk etmiş görünmektedir.

Cârullah temelde bütün dinleri tek bir dinin gelişim halkaları olarak görmektedir. Ona göre hiçbir insanı / milleti dini görüşü, ibadet şekli sebebiyle tekfir etmemek, düşmanlık beslememek esas olmalıdır. Böylece bütün dinlere saygı ile bakmak da mümkün olacaktır (Mustafa Sabri 1996: 258, 274). Cârullah, "ilahî rahmetin umumiliği" tezini işte bu noktadan hareketle temellendirmektedir. Ona göre, her ne kadar insanların çoğu İslâmiyet'in genişliğini kendi dar fikirlerine sığdıramayıp İslâmiyet'i daraltmışlarsa da aslında İslâmiyet'in kendisi de ilahi rahmet kadar geniştir. Bir başka deyişle ilahi rahmet, aksini iddia edenler olsa da, tüm insanları kapsamaktadır. Buna göre insanların akide-i

ilâhiyeleri bir tekâmül kanununa tabi olduğundan, kemale ermeden önceki akidelere Allah indinde mazurdur. Vücutta meydana gelen arızalar, sahibini mazur kıldığı gibi, aklın da merhaleleri vardır. Kemale ermeyen akıl da mazurdur. Mazur olan insandan da teklif sakıt olur (Mustafa Sabri 1996: 257-258). Hareket noktası bu olan Cârullah'a göre aksi görüşler, Allah Teâla'nın rahmetinin genişliğini daraltmaktan başka bir şey ifade etmez.

Cârullah, Kur'anî delillerine giriş mahiyetinde, kelamî bir problem olan mükâfat ve cezanın Allah'a vucubiyeti konusuna da değinmiş ve bu konuda gerek Ehl-i sünnet'in gerekse de Mutezile'nin görüşlerini kabul etmemiştir. Ona göre, eğer Allah Teâla için böyle bir vucûbiyet söz konusu olacaksa Allah'tan daha büyük bir varlığın olması da gerekmektedir. Bu ise aklen ve şer'an imkânsızdır. Dolayısıyla da "bir kanun koyucunun koyduğu kanunun mutlak üstünlük sahibi (kahir-i mutlak) Allah Teâla üzerine vacip olması hiçbir şekilde mümkün olmaz." (Mustafa Sabri 1996: 282).

Cârullah'a göre, kelamcılar "sözünden dönmek" ile "bağışlamayı"; "ceza vermekten vazgeçmek" ile "yalan söylemeyi" birbirinden ayıramamışlardır. Çünkü Arap dilinde ve örfünde, bağışlamak ve cezadan vazgeçmek hiçbir zaman yalandan sayılmamıştır. Hatta böyle bir durum yani bağışlamak en yüce faziletlerden kabul edilmiştir (Mustafa Sabri 1996: 284).

Cârullah, kelamcıların öne sürdüğü ayetlerin kendi görüşünü değiştirmeyeceğini çünkü tevil ya da tahsis edilmek suretiyle vaîd ayetlerini, mağfîret veya rahmet ayetleriyle tevil edip kayıtlandırmanın mümkün olduğunu iddia eder. Meselâ "Göklerin ve yerin mülkünü Allah'a ait olduğunu bilmedin mi? (O) dilediğine azap eder, dilediğini bağışlar. Allah her şeye kadirdir" (Maide suresi, 40.) ayeti ile vaîd ayetlerini, Allah'ın meşiyetiyle kayıtlandırmak mümkündür. Ya da "De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Allah bütün günahları bağışlar; çünkü o, çok bağışlayan (Gafur), çok esirgeyendir (rahimdir)." (Zümer suresi, 53.) gibi mağfîret bildiren ayetleri ayeti azap ayetlerine tercih etmek mümkündür. Bu yüzden Cârullah, teville başvurmayacağını, kelamcılara, apaçık ayetleri tevilsiz olarak arz edeceğini iddia eder.

O, ilahi rahmetin kapsayıcılığı ile ilgili olarak şu ayetleri delil olarak göstermiştir (Mustafa Sabri 1996: 293-300, 348):

1. "... Allah dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder..." (Maide suresi, 18.)
2. "... Azabıma dilediğimi uğrattırım; rahmetimse her şeyi kaplamıştır..." (A'râf suresi, 156.)
3. "... (Allah) buyurur ki: "Durağınız ateştir; Allah'ın dile(yip affet)mesi hariç ebedî kalacaksınız..." (En'âm suresi, 128.)

Cârullah'a göre bu ayetlerde olduğu gibi Kur'an'da azap, genellikle meşiyet ile kayıtlandırılmıştır. Dolayısıyla Cârullah'a göre Kur'an'da, en nihayetinde

rahmetin bütün insanları, her şeyi kapsayacağı açık bir dille ifade edilmiştir. O halde azabın kendisi meşiyetle kayıtlandırılırsa, onda kalış (hulûd) ile ebediyeti de kesinlikle meşiyet ile kayıtlandırılmıştır.

Cârullah'a göre A'râf suresi, 156. ayetteki azabın meşiyetle kayıtlandırılması, buna karşılık da rahmetin mutlak olarak zikredilmesi, ahirette bütün insanların zorunlu olarak mutlak ilahî rahmet içerisinde kalacaklarına açık bir şekilde delalet etmektedir. Ayetin devamında "*Onu korunanlara... yazacağım*" ifadesi ise tahsis ifade etmez. Çünkü ona göre genel bir hüküm, genelin hükmüne uygun başka bir hükümlerle sınırlandırılmaz. Tahsisin olabilmesi için hükümler arası zıtlığın varlığı şarttır. Dolayısıyla özelin hükmü genelin hükmüyle sınırlandırılmaz. Bu yüzden de "*...Rahmetim her şeyi kaplamıştır*" genel cümlesiyle "*...Onu (rahmetimi) muttakilere... yazacağım.*" cümlesi, birbirlerine uygun hükümler içerdiklerinden, tahsis edilemez.

Cârullah'a göre bir başa husus da "*... Rahmetim her şeyi kaplamıştır...*" ifadesinin bütün mahlûkata verilen mutlak rahmeti ifade etmesidir. Yani bu rahmet, hiçbir insana ve hiçbir zamana mahsus değildir. Dolayısıyla sadece bu dünyada değil ahirette de geçerli olacak bir rahmettir. "*...Onu muttakilere ... yazacağım*" ifadesi ise mü'minlere ayette belirtilen güzel davranışları karşılığında özel bir rahmetin yazılacağı anlamındadır. Kısacası bu ayette iki çeşit rahmetten bahsedilmektedir. Birisi Allah Teâlâ'nın herhangi bir amel karşılığı olmaksızın ve hiç kimse istisna edilmeksizin bütün insanlara, iki dünyada da vereceği kapsayıcı rahmettir. Diğeri ise ittika, zekat ve iman gibi amellere karşılık olmak üzere mü'minlere özel olarak verilen, yazılan rahmettir. Bu ikinci rahmet, insanları tembel ve başıboş bırakmamak, tüm insanları kötülük yollarından alıkoyup, iyilik yoluna sevk etmek amacına matuftur.

4. "*(Hûd dedi ki): "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki o, onun perçeminden tutmuş olmasın (Onu dileği gibi yönetmesin). Gerçekten Rabbim doğru yol üzerindedir."* (Hûd suresi, 56.)

Cârullah'a göre bu ayetin şumulüne tüm insanlar dâhildir ve her insanın perçemi, sırat-ı müstakim üzerinde bulanık Mevla'sının kudret elinde olduğuna göre insan zaruri olarak sırat-ı müstakim üzerinde bulunur, demektedir. Cârullah, inanç noktasında henüz olgunlaşmamış insanların, tekâmül yolunda ilerlerken yaptıklarından muahezeye çekilmemeleri gerektiğini çünkü inançta çocukluk devresinden olgunluk evresine geçerken her insanın "doğru yol"da olduğunu iddia etmektedir.

5. "*Rabbim yalnızca kendisine ibadeti emretti*" (İsrâ suresi, 23.)

Cârullah bu ayetin işareti ile tabiata (güneşe, ateşe vb.) ibadet edenlerin ibadetlerinin gayesi aslında 'Allah' denilen varlıktır. Onlar her ne kadar Allah ye-

rine başka varlıklara tapınıyorlarsa da maksatlarındaki isabet nedeniyle onların mabutları Allah olmuş demektir (Cârullah 1975: 76).

Cârullah, güneş doğarken, güneş tam tepede iken ve güneş batarken, namaz kılmak ve ölüleri defnetmekten men edilme ile ilgili hadisi İsrâ 23. ayet ışığında değerlendirmek gerektiği kanaatindedir (Tirmizi 1992: Mevakit, 31, 34). Ona göre bu üç vaktin kerahet vakti olması, İslam hukukçularının görüşlerinin aksine, tabiata tapanlara bir saygıdan başka bir şey değildir. Yani İslam dini tabiata tapanların, Allah'a tapınmayı amaçlamalarındaki isabet nedeniyle, bu üç vakitteki secdeyi onlara tahsis etmiştir. O, bu yorumun, "İslam dini, semavi dinlerin her birine saygı gösterir" kaidesine de uygun olduğunu vurgular (Cârullah 1975: 76-77).

Kısaca söylemek gerekirse Cârullah'a göre tabiata tapınma şirk değildir. Eğer kişi 'Vücudumu, bütün ihtiyaçlarımı ve tüm hayratı bana veren odur' inancıyla mesela güneşe tapsa, hata yapmış olur. Fakat bu hata, onun niyetinde ya da şükrünü ifadede değil, yaratıcının kim olduğunun tayini hususundadır. Bu nedenle de bu hata, bir şirk değildir.

6. "O gün yer başka yere, gökler de (başka göklere) değiştirilir." (İbrahim suresi, 48.)

Cârullah'a göre bu ayet de göstermektedir ki bir gün bu gök ve yer değiştirilecek, yok olacaktır. Ayette hem istisna hem de azabın göklerin ve yerin devam müddetiyle sınırlandırılması söz konusudur. O halde mutlak olarak azabın sonsuzluğunu bildiren ayetler, bu ayetle sınırlandırılmalı ve mana da mutlak mukayyete göre verilmelidir. Çünkü "sebepleri ve sonuçları bir olan, mutlak mukayyede göre yorumlanır" şeklinde bir usul kaidesi vardır.

3.7. Mürtedin Katli:

Cârullah'a göre mürtedin katli meselesi, İslâm'daki dinî hürriyete uygun bir hüküm değildir. Ona göre her ne kadar, dinden dönen erkeklerin öldürülmesi hususunda icma'; kadınların öldürülmesi hususunda da cumhurun görüşü olsa da, Kur'an'da bunu destekler bir tek söz dahi yoktur.

Mesela "...Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların bütün yaptıkları dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır ve onlar ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır." (Bakara suresi, 217.) ayeti ile "Ey iman edenler, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınamacının kınamasından korkmazlar..." (Maide suresi, 54.) ayeti irtidat meselesi ile ilgilidir ve bu ayetlerde mürted ile ilgili uhrevi cezanın dışında bir ceza öngörülmemiştir.

Cârullah meseleye dini hürriyet açısından baktığı için, mürtedin öldürülmesini, bir ikrah olarak kabul etmektedir. O, "Kuvvet-i seyf, insanı zahiri şeylere ikrah edebilir ise de insanın itikadına, vicdanına zerre kadar tesirini icra edemez. İnsanın kalbine nüfuz etmeyen itikat, iman, nazar-ı şeriatta muteber değildir." demektedir. Ona göre mürtedin cezalandırılmasındaki amaç eğer kalbî bir iman husule getirmek ise, zorlama ile böyle bir amaç gerçekleştirilemez. Eğer amaç, sadece dil ile imanını ikrar etmesi ise, şeriatta böyle bir imanın yeri yoktur. O halde mürtedin cezalandırılmasında mantıkî bir amaç bulunmamaktadır. Diğer yandan, dinden dönmüş lakin öldürülme korkusu sebebiyle zahiri olarak Müslüman görünen kimselerin bir İslâm toplumunda bulunması büyük tehlikedir. Cârullah'a göre böyle büyük bir tehlikeye düşmektense, o kimselere dinden döndüklerine dair görüşlerini söylemelerine izin verilmelidir. Zaten "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan seçilip belli olmuştur..." (Bakara suresi, 256.) ayeti kerimesine göre mürtedin cezalandırılması, dinde ikrahın var olduğu anlamına gelir ki bu da ayetin anlamına ters bir düşüncedir. Bir başka ayette de "Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları mü'min olmaları için zorlayacaksın" (Yûnus suresi, 99.) buyrulmaktadır. Bu ayete göre zorlama hiçbir insanın yetkisinde değildir. Dolayısıyla da mürtedin cezalandırılması Kur'an'a göre doğru değildir (Cârullah 1927: 172-183).

3.8. Kutuplarda Oruç:

Cârullah'ın Kur'an'ın hitabının her şart ve zamanı dikkate aldığına dair görüşüne kutuplarda oruç tutma konusunu örnek gösterebiliriz. O, burada Kur'an'ın hiçbir harfinin hikmetsiz olamayacağından ve de olabilecek her ihtimali hesaba kattığı fikrinden hareket etmiş ve bu fikrini Kur'an'ın i'cazından ve mantıkî açıklamalardan yararlanarak temellendirmeye çalışmıştır.

Oruçla ilgili fikirlerini ruhsat esasına dayandıran Cârullah'a göre ruhsatların varlığı İslâmiyet'in büyük ve olgun bir din olduğunu gösterir. Toplumsal durumlar, böylesi ruhsatları gerekli kılmaktadır (Cârullah 1975: 24). Cârullah buradan hareketle, Kutup bölgelerinde orucun tutulması ile ilgili bir kitap yazmış ve bu kitabı yazmasının gayesini de şöyle açıklamıştır: "Maksadım güneşleri batmayan ve gündüzleri uzun olan coğrafi bölgelerde namaz ve oruç meselelerini, hem de en ağır ve meşakkatli durumlarda Ramazan ayında oruç tutmama hususunda şariat-ı İslâmiye'de bulunan ruhsat-ı şeriyyeyi Kur'an-ı Kerimin ayetleriyle ispat etmektir." (Cârullah 1975: 35-37).

Konu ile ilgili olarak Bakara suresindeki ilgili ayetleri şu şekilde değerlendirmiştir. Ona göre "Ey inananlar! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için size de sayılı günlerde farz kılındı" (Bakara sure-

si, 183.) ayetindeki hüküm, tam bir hükümdür. Çünkü bu ayetin akabinde gelen ayetlerde, bu tamamlanmış hükme ait ruhsatlar zikredilmeye başlanmıştır. Ona göre eğer, ayetteki hüküm tamam olmamış olsaydı, ruhsatlar zikredilmezdi. Bakara 183. ve 184. ayette orucun günü ve zamanının bildirilmemesi ve “belirli günlerde” gibi mücmel bir ifade ile emredilmiş olması, ayın önemsiz olduğunu gösterir. Bir başka deyişle, iki aynı ayet, iki farklı, fakat kendi içinde tamam olan bir hükmü içermektedir. Birincisinde orucun zamanı bildirilmezken, ikincisinde zaman belli edilmiştir. Cârullah’a göre bunun sebebi, birincisinin mücmel olması, ikincisinin ise bu mücmeli beyan etmesi değildir. Çünkü böyle bir yaklaşım bütün zamanları, bütün insanlığı ve insanlık şartlarını göz önünde bulunduran Allah Teâlâ’nın hitabının hikmetini yeterince açıklamaz. Zaten, her iki ayette de ruhsatların bildirilmiş olması birinin mücmel diğeri onu tafsil eden ayet olmadığını gösterir. Dolayısıyla bu iki ayet, iki farklı hüküm içermektedir.

O halde bu iki farklı hüküm nedir?

Cârullah’a göre birinci ayet, seyahat, hastalık ve meşakkat gibi özürlerle ilgili değildir. Bu ayet, zamanın veya mekânın özelliklerinden dolayı Ramazan orucunun edasının mümkün olamayacağı durumlarla ilgilidir. Bu nedenle mesele gündüzleri veya geceleri haftalarca belki aylarca süren veya insan takatini aşan soğuk ve sıcak bölgelerde Ramazan ayında oruç tutulamaz. Cârullah’a göre ayeti böyle anladığımızda bu ayet, tüm insanları içerisine alacak şekilde umumileştirilmiş olur. Zira Allah Teâlâ, yeryüzündeki bu gibi yerlerden habersiz değildir ki onları da hesaba katmadan bir hüküm îrad etmiş olsun.

İkinci ayet ise, günlerin ve gecelerin normal olduğu bölgeler için geçerlidir. Buna göre herkes Ramazan ayında oruç tutmak zorundadır. Tabi ki seyahat, hastalık ve meşakkat gibi özürler bundan istisna edilmiştir (Cârullah 1975: 98-103). Kısaca Cârullah’a göre, seyahat gibi küçük bir özrü dahi ruhsat kapsamına alan Allah Teâlâ, günleri ve geceleri çok uzun süren yerlerde böylesi büyük bir öze binaen, Ramazan ayında oruç tutmayı vacip kılmamıştır.

Sonuç

Kimilerine göre Müslümanlar tarihte Kur’an doğru anlamışlar, onun rehberliğinden gereği gibi faydalanmışlar ve bu nedenle de diğer milletlere her alanda üstünlük sağlayabilmişlerdir. Yine onlara göre günümüz Müslümanları, Kur’an doğru anlayamadıkları için İslam âlemi geri kalmış ve pek çok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu aydınlardan biri olan Cârullah da Müslümanları uyandırabilmenin çaresi olarak Kur’an’ı göstermiştir. Kur’an’ı her şeyin üstünde tutan Cârullah’ın anlayışında onda her meselenin halli için çözümler mevcuttur. Bu sebeple o, ilke olarak Kur’an ve sünnetten başka otorite kabul etmemiş ve meselelerin hallini özellikle Kur’an’da aramıştır.

Cârullah'ın anlayışında Kur'an'ın hiç bir harfi hikmetsiz değildir. Bu anlayış, Cârullah'ı lafızların ön planda olduğu bir yorum yöntemini benimsemesine neden olmuştur. Böylelikle o, çağdaş sorunlarla ilgili olarak; örneğin din ve vicdan hürriyeti, hoşgörü, kadın hakları gibi kimi değerlere ilişkin daha kolay yorumlar yapabilmıştır. Cârullah'ın anlayışında Kur'an, her şart ve zemine uygun hükümleri ihtiva eder. Zira Kur'an olabilecek tüm halleri göz önünde bulundurmıştır. Ve bu yönüyle Kur'an evrenseldir. Fakat Kur'an hükümleri, zamanın şartlarına uygun şekilde yorumlanmalı ve bu yorumlar, eldeki tüm bilgisel veriler kullanılarak desteklenmelidir. Bunun için de mesela şer'î deliller kitap, sünnet, icma' ve kıyasla sınırlandırılmamalıdır. Çünkü İslam hukukunun işlerlik kazanabilmesi, Kur'an'ın, çağdaş şartları dikkate alan bir bakış açısı ile yorumlanmasına bağlıdır. Aksi takdirde Kur'an, bugüne hitap edemeyecektir.

Musa Cârullah zor bir dönemde yaşamıştır. Hem yaşadığı coğrafyanın hem de genel olarak Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmış ve tüm bu sorunlara Kur'an'da cevaplar bulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın kelimullah oluşuna, evrenselliğine, i'cazına, belagat yönüne, Kur'an hükümlerinin genişliğine v.b. yaptığı vurguları ve kimi zaman düştüğü çelişkili durumları, bazı aşırı denilebilecek yorumları ve hatta yöntemsizliğini değerlendirirken onun, Kur'an ve çağdaş durum arasında uzlaştırma gayreti içerisinde olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmamız yerinde olacaktır. Bu, onu daha iyi anlama adına daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Örneğin pratikte miras, kadının şahitliği, kölelik vb. yorumlarına baktığımızda onun daha çok 'modernist' bir tavır sergilediğini; fakat teoride yani genel ilkeler bazında (Mesela kelimullah ve Kur'an ilimleri gibi konularda) ise 'geleneksel' bir tavır takındığını görmekteyiz. Bu tavrının sebebi olarak modern durumun kendisi gösterilebilir. Ayrıca onun aynı zamanda bir eylem adamı olması da bir diğer nedendir. Çünkü o, direkt olarak sonuca gidip fikirlerinin karşılığını görmeyi arzulayan ve çoğu zaman da fikrî bazda aksiyon yönü ağır basan bir âlimdir. Bir başka ifade ile o, 'modernist' veya 'klasik' bir âlim olmaktan öte daha çok yenilikçi, Kazan Türkleri arasındaki yaygın kullanımıyla, bir ceditçi'dir. Dolayısıyla o, teoride ifade ettiği bir takım ilkelere pratikte sadık kalamamış ve bu nedenle zaman zaman çelişkiye düşmesi kaçınılmaz olmuştur.

Notlar

(*) Dr., MEB Öğretmen, e-mail: anzilha1@hotmail.com.

Kaynaklar

- Baljon, J.M.S (1994). *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*. Çev. Ş.Ali Düzgün, Ankara: Fecr Yay.
- Bigiyef, Musa Cârullah (1910). *Edebiyat-ı Arabiye ile Ulum-i İslamiye*. Kazan: Maarif Kütüphanesi.
- Bigiyef, Musa Cârullah (1912a). *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*. Kazan.
- Bigiyef, Musa Cârullah (1912b). *Tertibu Suvârî'l-Kerîme ve Tenasubuhâ fin-Nuzûl ve fî'l-Masâhif*. Kazan.
- Bigiyef, Musa Cârullah, (1927). *Kavâid-i Fıkhiye*. Kazan.
- Bigiyef, Musa Cârullah (1975). *Uzun Günlerde Oruç*. Sad. Yusuf Uralgıray, Ankara.
- Bigiyef, Musa Cârullah (1997). *İslâm'ın Elifba'sı*. Ankara: Seba Yay.
- Bigiyef, Musa Cârullah (1999). *Kur'an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*. Sad. Mehmet Görmez, Ankara: Kitabiyat.
- Bigiyef, Musa Cârullah (2000). *Kitabü's-Sünne*. Çev. Mehmet Görmez, Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Kur'an-ı Kerim'in Açıklamalı Meali* (1998). Ankara: T.D.V. Yay.
- Mustafa Sabri - Cârullah Bigiyef (1996). *İlahi Adalet*. Sad. Ömer H. Özalp, İstanbul: Pınar Yay.
- Siddikî, Mazharuddin (1990). *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*. Ter. Murat Fırat-Göksel Korkmaz, İstanbul: Dergâh Yay.
- Taberi, Muhammed ibn Cerir (1119 h). *Camiu'l Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, Mısır: Daru'l-Maarif.
- Taymas, Abdullah Battal (1966). *Kazan Türkleri: Türk Tarihinin Hazin Yaprakları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1992). *es-Sunen*, İstanbul: Çağrı Yay.